

מצוות 'לא תעמוד על דם רעך' כמצוה שבין אדם לחברו

מבוא

התורה מצווה אותנו להיחלץ לעזרת רענו השרוי בסכנה. לא לעמוד מנגד אלא להיחלץ לעזרתו. ציווי זה מופיע ביחד עם ציוויים אחרים הנוגעים למערכת היחסים שבין אדם לאדם (ויקרא יט', טז' - יח'):

לא תלך רכיל בעמך לא תעמד על דם רעך אני ה': לא תשנא את אחיך בלבבך הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא: לא תקם ולא תטר את בני עמך ואהבת לרעך כמוך אני ה'.

ניתן היה להבין את מצוות 'לא תעמוד על דם רעך' כמצווה המעצימה את ערך החיים ושמירתם, כמצווה הקוראת לנו להעמיד בראש סולם הערכים, בכל מקרה של התנגשות ערכים, את ערך החיים.

נדגים זאת: יובל חולה במחלה סופנית. הוא סובל מייסורים קשים, ועתיד למות בוודאות ממחלתו בעוד מספר חודשים. הוא חולה כעת בדלקת ריאות. אם לא נטפל בה, הוא ימות כבר עכשיו. הרופא ניצב בפני דילמה ערכית: יובל אינו רוצה שיטפלו בדלקת הריאות. הוא מעדיף למות כבר עכשיו, ולא להתייסר בייסורי תופת. אין הוא חפץ בחיים קצרים דלים ומלאי סבל שכאלו. ניתן היה כאמור, לנסות ולהכריע את הדילמה מכוחה של מצוות 'לא תעמוד על דם רעך'. לטעון: התורה מצווה אותנו להאריך את החיים, בכל מצב ובכל מחיר, לא תעמוד על דמו, הארך את חייו.

דוגמה נוספת: הממשלה מתלבטת ביחס לגובה תקציב סל התרופות. כמה אחוזים מן התקציב יש להקצות לצורך מימון סל התרופות? האם נכון וטוב לממן אירועי תרבות במקום לממן תרופות שיאריכו חיים של מספר חולי סרטן? שוב, ניתן לטעון: התורה מחייבת אותנו להקצות את מירב המשאבים האפשריים לצורך הצלת נפשות. זהו איסור לאו, וככזה אין הוא נדחה בפני הצורך, החשוב לכשעצמו, לממן משחקי כדורסל וכדומה.

המשותף לשתי הדוגמאות הוא ראיית מצוות 'לא תעמוד על דם רעך' כמצווה הקוראת לנו להעדיף את ערך החיים על פני ערכים אחרים, על פני יעדים ומטרות נוספות. האם ראייה זו נכונה? האם באמת התכוונה התורה להכריע כי ערך החיים גובר קטגורית על פני

שאר הערכים? ננסה במאמרנו לטעון כנגד הבנה זו. נעשה זאת מתוך הבנת המצווה כשייכת לעולם המצוות שבין אדם לחבירו. התורה קוראת לנו לסולידריות עם רענו, לאי התעלמות ממנו כאשר הוא שרוי בסכנה, לחסד ואחוה. אין כוונתה להציב בראש סולם הערכים את ערך החיים, בכל מחיר ובכל מצב.

נעסוק במספר מוקדים, כאשר בכל מוקד נציג את עיקרי הדיון, לאחר מכן נחבוש את משקפי לא תעמוד כקריאה לסולידריות בסיסית בעת צרה, נסתכל מתוכם על הדעות השונות, ונסה לראות כיצד נראית המצווה מתוך משקפיים אלו.

חובת האדם להשתתף במימון טיפולים רפואיים מצילי חיים ומצוות לא תעמוד על דם רעך

בנו של יובל חלה. הוא זקוק לעבור ניתוח להשתלת כבד בחו"ל. עלות הניתוח היא כמיליון שקלים. הזמן קצר. יובל מתקשה בגיוס הכסף. מגיע יובל לביתו של דורון, נגיד ידוע, ומבקש ממנו מאה אלף שקלים. דורון מסרב. הוא מוכן לתת רק אלף שקלים. פונה יובל אל דורון, ואומר: "דורון, אתה הרי מקפיד על קלה כחמורה. אל תעבור על הלאו! אתה עומד על דם רעך! איני מבקש ממך להוציא את כל כספך. מאה אלף שקלים הם פחות מעשירית מכספך!" האם צודק יובל? האם באמת מצוות לא תעמוד על דם רעך מחייבת אותו לעזור ליובל לממן את הניתוח?

השאלה מתבססת על ההנחה כי מצוות לא תעמוד מחייבת את האדם לא רק לפעול בגופו לטובת החבר, למשל לקפוץ לנהר כדי להציל את חברו מטביעה, אלא גם להוציא כסף לצורך הצלתו. ניתן ללמוד זאת מהסוגיה הבאה (סנהדרין עג):

גופא: מנין לרואה את חברו שהוא טובע בנהר או חיה גוררתו או לסטין באין עליו שהוא חייב להצילו תלמוד לומר לא תעמד על דם רעך. והא מהכא נפקא? (האם מקור המצווה הוא מצוות לא תעמוד? מהתם נפקא (המקור הוא אחר) : אבדת גופו מניין - תלמוד לומר והשבתו לו! - אי מהתם הוה אמינא: הני מילי - בנפשיה (שעל האדם רק לטרוח בגופו) אבל מיטרח ומיגר אגורי - אימא לא (אבל לשכור פועלים לא), קא משמע לן.

שואלת הגמ': מקור המצווה אחר, 'והשבתו לו', ולא 'לא תעמוד על דם רעך'. ומשיבה: אילו הייתה אומרת התורה רק 'והשבתו לו' הייתי מבין שהאדם מצווה להציל רק בגופו, כתבה התורה 'לא תעמוד' כדי ללמדני שעל האדם גם לטרוח ולשכור פועלים שיעזרו לו להציל את חברו המצוי בסכנה.

יתכן וניתן למצוא בדברי גמ' זו תשובה לשאלתנו: מכך שהאדם חייב לשכור פועלים עולה כי הוא חייב גם להוציא ממון לצורך הצלת הזולת, ולא רק לטרוח בגופו.

אולם, יתכן וניתן לדחות מסקנה זו, אם נטען כי חיובו לשכור פועלים נובע מכך שהוא עתיד לקבל את הכסף שהוציא בחזרה מהניצול.

ואכן, רבותינו הראשונים¹ מבארים כי המציל זכאי לקבל בחזרה מהניצול את הכסף שהוציא לצורך שכירת הפועלים. מה הדין כאשר המציל יודע שהניצול לא יוכל להחזיר לו את הכסף בחזרה, האם במקרה מעין זה פטור המציל מחובת שכירת הפועלים?

מדברי הרא"ש עולה כי חובת המציל לשכור פועלים לצורך הצלת חברו עומדת בפני עצמה, ואינה מותנית בקבלת החזרים מן הניצול. כתב הרא"ש (רא"ש סנהדרין ח, ב):

אי מהתם ה"א ה"מ בנפשיה אבל מיטרח ואיגורי לא קמ"ל. והניצול חייב לפרוע למציל מה שהוציא. **דאין אדם מחויב להציל נפש חברו בממונו היכא דאית ליה ממונא לניצול.**

מתי אין אדם מחויב להציל נפש חברו בממונו? רק כאשר יש לניצול ממון. לכן הוא זכאי לקבל את כספו בחזרה. אך כאשר אין לניצול ממון מחויב האדם להצילו בכל זאת מממונו.

מדברי הרמ"ה, לעומת זאת, עולה מנגינה מעט אחרת (יד רמ"ה סנהדרין עג):

ומסתברא לן דהיכא דטרח ואגר אגורי ואצליה שקיל מיניה דעד כאן לא חייביה רחמנא **אלא למטרח** בלהדורי בתר אגורי **אבל לאצוליה בממוניה לא** מדאמרינן אי מהתם הני מילי בנפשיה אבל מטרח ומיגר אגורי לא קמ"ל **ולא אמרינן אבל בממוני' לא קמ"ל.**

לומד הרמ"ה את זכות המציל לקבל את הכסף שהוציא בחזרה, מכך שהגמ' חייבה את האדם רק לטרוח לשכור פועלים, ולא אמרה שהוא חייב להציל את חברו בממונו. יתכן וניתן ללמוד מכך כי לדעתו האדם אינו חייב להציל את חברו בממונו, ועל כן אין הוא מחויב לשכור פועלים במצב בו אינו עתיד לקבל החזרים.²

לא בטוח שהרמ"ה אכן התכוון לחלוק על הרא"ש, והדברים אינם מפורשים בדבריו. בדברי החות יאיר הדברים מפורשים ובהירים יותר (שו"ת חות יאיר סימן קמו):

ולולי שכל הפוסקים ס"ל פה אחד שמחויב לשכור מממונו להציל חברו רק שחבירו יחזיר לו כמ"ש הרא"ש, היה אפשר לומר שאינו מחויב להשכיר משלו אם יודע שאין לחברו להחזיר לו ולא רבתה תורה רק לטרוח עבורו.

¹ רא"ש סנהדרין פ"ח ס"ב. יד רמ"ה שם, ועוד רבים.

² יתכן להסכים עקרונית עם הטענה לפיה התורה לא חייבה את האדם להוציא ממון לצורך הצלת חברו, אך עדיין לטעון כי האדם תמיד צריך לשכור פועלים, זאת מתוך אמירה לפיה אדם אינו יכול להחליט בוודאות שהניצול לא יוכל להשיב לו את ממונו. מדברי הרמ"ה ניתן בכל זאת לחלץ את האמירה העקרונית לפיה החובה אינה חלה על ממון האדם.

מציע החות יאיר לפרש שהגמרא למדה מהפסוק רק את החובה לטרוח ולשכור פועלים, ולא את החובה להוציא ממון לצורך הצלת הזולת. פירוש שמוכיל למסקנה לפיה האדם אינו חייב לשכור פועלים כאשר הוא יודע שחברו לא ישיב לו את הכסף. אמנם גם הוא מסתייג מפירוש זה להלכה. לדעתו כל הפוסקים מחייבים את האדם להציל את חברו בממונו, ולשכור פועלים, גם כאשר הוא יודע שלא יקבל החזרים מהניצול.

נתבונן מעט בדברי היד רמ"ה והחוות יאיר: לכאורה דבריהם קשים, מה הסברה לומר כי התורה מצווה רק על טרחה גופנית ולא על הוצאת ממון? זאת ועוד, כיצד יתכן לומר שהאדם אינו מחויב לשכור פועלים כאשר הוא אינו צפוי לקבל החזרים, הרי בכל מקרה מצוות צדקה מחייבת את האדם להוציא מממונו לצורך הצלת זולתו, מדוע אפוא שמצוות הצדקה לא תחייב אותו לשכור פועלים במקרה זה?

ננסה לענות תחילה על השאלה השנייה: נראה כי גם הם מסכימים לכך שמצוות צדקה מחייבת את האדם לשכור פועלים, בהתאם לגדריה, גם כאשר יודע שלא יקבל החזרים. כוונתם לומר שמצוות 'לא תעמוד על דם רעך' אינה מחייבת זאת. כדי להבין מדוע נשוב לברייתא ולציור הבסיסי עליו היא מדברת. היא מדברת על אדם שרואה את חברו טובע בנהר, ועל אדם שרואה חיה רעה או ליסטין המתקיפים את חברו. בדרך כלל במצבים שכאלו, מצבי חירום, האדם יכול לעזור רק על ידי גופו. ברגעי החירום, בהם כל שנייה חשובה, צריך לקפוץ לנהר, לאיים על החיה, על הליסטים. במצבי קצה אלו, לכסף, בטח בעולם קדום יותר, אין הרבה תועלת. היד רמ"ה והחוות יאיר הבינו כי כאשר התורה ציוותה על האדם להתערב לצורך הצלת זולתו, היא עסקה במצב הרגיל והשכיח ועל כן חייבה אותו לטרוח בגופו, הדרך הנפוצה בה הוא יכול להתערב למען חברו.

נראה כי העמדה המרכזית שהתקבלה להלכה היא עמדת הרא"ש. האם המסקנה שעולה מכך בהכרח היא שיוכל צודק ועל דורון לתת לו מאה אלף שקל לצורך מימון עלויות הניתוח? רבותינו דנו בכך בעיקר סביב השאלה האם אדם מחויב להוציא את כל ממנונו לצורך הצלת זולתו.

הכלל היסודי שמקובל להלכה ביחס לחובת הוצאת ממון על מצוות, מחלק בין מצוות עשה ובין מצוות לא תעשה. כדי שלא לבטל מצוות עשה מחויב האדם להוציא עד חומש

מנכסיו, בעוד שכדי שלא לעבור על מצוות לא תעשה מחויב הוא להפסיד כל ממונו.³ לכאורה עולה מכך כי על האדם להוציא כל ממונו לצורך הצלת זולתו כדי שלא לעבור על איסור 'לא תעמוד על דם רעך'.

אולם, נחלקו רבותינו בשאלה האם על האדם להוציא כל ממונו גם כדי שלא לעבור על מצוות לא תעשה שאין בה מעשה.⁴ ישנם אחרונים הסבורים כי אדם חייב להפסיד כל ממונו רק כדי שלא לעבור באופן פעיל על איסורים, לחלל שבת וכדומה. לדעתם במצב בו האדם יעבור על איסור באופן פסיבי, על ידי הימנעות מעשייה, אין הוא מחויב להפסיד כל ממונו. למצוות לא תעשה שכאלו, לטענתם, מעמד דומה למצוות עשה: האדם חייב להפסיד רק עד חומש מנכסיו. נראה כי אם נקבל דבריהם להלכה לא נחייב את האדם להפסיד כל ממונו כדי להציל חברו.

אולם, קיימת דעה אחרת לפיה החלוקה היא בין עשה ובין לא תעשה, ועל האדם להפסיד כל ממונו גם כדי שלא לעבור על מצוות לא תעשה שאין בה מעשה. האם לפי דעה זו אכן מחויב האדם להפסיד כל ממונו לצורך הצלת זולתו?

כך פוסקים חלק מרבתינו.⁵ כך למשל פוסק השאילת יעב"ץ (שו"ת שאילת יעב"ץ חלק א, סימן

(ג):

ועוד נ"ל דכשיש עניים עטופים ברעב שיש לחוש שימותו ברעבון. אפי' מי שאין לו אלא כדי פרנסתו צריך לחלק להם מה שבידו. ולא ישאיר לעצמו רק כדי חייו. עד שיגיע למקום שישראל מצויים שיפרנסוהו. אף שיצטרך לחזור על הפתחים. אפי' לר"ע שלימד חיך קודמין לחיי חברך דוק ותשכח.

לכאורה מסקנה זו, המשותפת גם לחפץ חיים ולערך השולחן, הכרחית לפי הדעה הסבורה כי האדם חייב להפסיד כל ממונו גם כדי שלא לעבור על מצוות לא תעשה שאין בהם מעשה, דעה שפוסקים אלו חוששים לה ומחמירים כמותה. עולה מכך, לכאורה, כי דורון מחויב לתת לא רק מאה אלף שקלים, אלא גם חצי מיליון במקרה שהדבר נדרש.

האם באמת מסקנה זו הכרחית? ואולי ניתן לומר כי למרות שאדם חייב בדרך כלל

³ ראה: ר"ן סוכה טז' בדפי הרי"ף ד"ה ולהידור מצוה עד שלישי. שו"ע אור"ח תרנו' בדברי הרמ"א.

⁴ ראה: שו"ת חות יאיר סימן קלט, הגהות החת"ס על אור"ח תרנו, הטוענים כי אדם אינו חייב להפסיד כל ממונו כדי שלא לעבור על מצוות לא תעשה שאין בהם מעשה. לעומתם, ראה: שו"ת הריב"ש סימן שפז, הטוען כי החילוק הוא בין מצוות עשה ובין מצוות לא תעשה. לדעתו על האדם להפסיד כל ממונו גם כדי שלא לעבור על לא תעשה שאין בהם מעשה.

⁵ ראה עוד: ערוך השולחן יו"ד רמט, ה. החפץ חיים, אהבת חסד, חלק ב, פרק כ, סעיף ב. הפוסקים גם הם כי האדם מחויב להוציא כל ממונו לצורך הצלת זולתו.

להוציא כל ממונו כדי שלא לעבור על מצוות לא תעשה שאין בה מעשה, אין הוא מחויב להוציא כל ממונו לצורך הצלת חברו?
 נסקור שלוש גישות שונות שמבקשות לטעון כך. נתבונן בדבריהם, ולבסוף נציע את דרכנו.

המהרש"ם התבסס על הדעה לפיה אדם אינו מחויב לסכן את חייו לצורך הצלת חיי זולתו, וחידש כי הפסד כל ממונו של האדם נחשב כסיכון חייו (שו"ת מהרש"ם חלק ה, סימן יט):

לעבור בשב ואל תעשה שלא להציל חברו יש לומר כיון דעוניו הוי כמיתה קצת יש לומר דאינו מחויב להפיל עצמו לעוני דחשיב כמיתה קצת במקום שהוא רק בשב ואל תעשה דיש לומר דעוני חשיב כספק סכנה וכמו דאינו מחויב להכניס עצמו בספק סכנה בשביל חברו כמו כן אינו מחויב להכניס עצמו לעוני מחשש שלא יבוא על ידי זה לספק סכנת נפשות וגם לפמ"ש חז"ל עניות מעביר על דעת קונו וא"כ הוי בכלל מה שארז"ל חלל שבת א' כדי שתשמור שבתות הרבה.⁶

כשם שאדם אינו צריך לסכן את חייו, כך אין הוא צריך להפסיד כל ממונו, דבר שיחשוף אותו לסכנות רבות. נעיר כי גם לפי דרך זו חייב דורון להוציא למשל רבע מנכסיו לצורך מימון עלויות הניתוח, והוא אינו פטור אלא מחובה להוציא כל ממונו, דבר שיסכן את חייו. הרי"ש אלישיב טוען כי אדם צריך להוציא עד חומש מנכסיו, ולא את כל ממונו. הוא לומד זאת מכך שהגמ' משווה בין מצוות השבת אבידה⁷ ובין מצוות לא תעמוד על דם רעך. היא עושה זאת, כפי שראינו לעיל, כאשר היא שואלת מה הצורך במצוות לא תעמוד על דם רעך, הרי כבר הצטוונו לסייע לאדם, "והשבתו לו לרבות אבידת גופו". משיבה הגמ': מצוות לא תעמוד על דם רעך באה ללמדנו כי על האדם לטרוח ולשכור פועלים. והנה, אם באמת האדם היה מצווה להפסיד כל ממונו כדי להציל זולתו, דבר שהוא ודאי אינו צריך לעשות כדי להשיב אבידת חברו, הייתה הגמ' צריכה להשיב: מצוות לא תעמוד על דם רעך אינה מיותרת משום שהיא באה ללמד כי על האדם להפסיד כל ממונו, דבר אותו מצוות 'והשבתו לו לרבות אבידת גופו' אינה מחייבת לעשות. מדוע לא השיבה כך הגמ'? הרי זהו חידוש הרבה יותר גדול מאשר החידוש לפיו על האדם לטרוח לשכור פועלים? אלא, משיב הרב אלישיב, נלמד מכך כי מצוות לא תעמוד על דם רעך אינה מחייבת אדם להפסיד כל

⁶ לכן עדיף שיעבור על איסור אחד כדי שלא יעבור בעתיד על איסורים רבים.

⁷ 'והשבתו לו לרבות אבידת גופו', הפסוק עוסק במצוות השבת אבידה. חז"ל לומדים שהיא מצווה גם על השבת הגוף ולא רק על השבת החפצים.

ממונו. נלמד מעט מדבריו כפי שהובאו על ידי הרב יצחק זילברשטיין במאמרו באסיא⁸:

גם ממ"ח הגאון ר"ש אלישיב שליט"א שמעתי שאין אדם חייב ליתן יותר מחומש נכסיו להצלת נפש מישראל. וטעמו הוא שמקור החיוב להציל נפש הוא מהפסוק "והשבותו לך" שבא לרבות השבת גופו. אם כן כשם שעבור מצות השבת אבידה אין אדם חייב להוציא כל ממונו, כך עבור הצלת חיי חברו. ובמסכת סנהדרין ע"ג. מקשה הגמרא, למה לי קרא ד'לא תעמוד על דם רעך' תיפוק ליה ממצות "והשבותו לך"? משיבה הגמ', שאלו היה נאמר רק "והשבותו לך" היינו למדים שחייב להציל בגופו, אבל לא לשכור אחרים שיצילו, קא משמע לן שחייב גם לשכור אחרים. אם כן שמענו רק שחייבים לטרוח ולשכור אחרים שיצילו, אבל לא שמענו על יתרה מזו שיהיה חייב להוציא כל ממונו להציל נפש מישראל.

דברי הרי"ש אלישיב קשים לכאורה: הוא לומד שאדם אינו חייב להוציא כל ממונו מכך שהגמ' למדה את החובה להציל את הזולת ממצוות השבת אבידה, והבינה שמצוות לא תעמוד על דם רעך באה רק להוסיף את החיוב לטרוח ולשכור פועלים. אם כך מדוע חייב אדם, לדעתו, להוציא עד חומש מנכסיו, הרי גם את זה הוא אינו מחויב לעשות לצורך קיום מצוות השבת אבידה, מצווה שאינה מחייבת את האדם להפסיד ממונו כלל לצורך קיומה? הגישה השלישית מחלקת בין מציאות בה רק האדם יכול לעזור לחברו, כגון אדם שרואה את חברו טובע בנהר, לבין מציאות בה האדם פונה אל כלל הציבור בבקשת עזרה, כיוכל הצריך לממן את עלויות הניתוח של בנו. לטענתה, רק במציאות הראשונה חייב אדם להוציא כל ממונו לצורך הצלת זולתו. בדרך זו צעדו רבים בעת האחרונה. נלמד את דברי הרב ווזנר, בספרו שבט הלוי (שו"ת שבט הלוי ה, קעד):

איברא כשאין הדבר מוטל על היחיד דוקא, וכל הציבור בכלל הקריאה כעין המציאות שכתב כבודו פשיטא לי שאין יחיד בפני עצמו מחויב להוציא כל ממונו, וצורת המצוה בענין זה... שהב"ד או העומדים בראש יעשו את הרבים, אבל את היחיד על כל פנים אין לחייב בכ"ל.

בדרך זו צעדו רבנים נוספים. נלמד למשל את דבריו של הרב אשר וייס (מנחת אשר בראשית סימן לח):

סוף דבר נראה ברור לענ"ד דחייב אדם להוציא כל ממונו להציל נפש אחת מישראל אמנם זה רק במקרה קיצוני שהוא לבדו יכול לעזור. אבל ברור ופשוט שאין האדם חייב למכור ביתו וכל אשר לו להציל חולה וכדו' כשיש רבים המצוים להציל ומהיכא תיתי

⁸ הרב יצחק זילברשטיין, ספר אסיא כרך ט, שיקולים כספיים.

יתחייב הוא ולא אחרים שמצוות התורה מוטלת גם עליהם.

נשוב לדורון ויובל, ונאמר: החיוב לממן את הניתוח לבנו של יובל אינו חל על דורון לבדו, הוא חל על כלל הציבור, ועל כן דורון אינו חייב לממן לבדו את הניתוח.

הרב שלמה זלמן אוירבך הקשה על הבנה זו: מה היה קורה אילו היו ניצבים על שפת הנהר עשרה אנשים, שאוכלים את סעודתם ולא רוצים לקום כדי להציל את חברם הטובע, האם נאמר כי אחד מהם פטור בשל העובדה ששאר האנשים אינם מקיימים את חובתם? ודאי שלא! מדוע אפוא שנאמר שדורון פטור מחובתו במקרה בו שאר האנשים אינם מקיימים את חובתם? בלשונו (שו"ת מנחת שלמה ח"ב, סימן פו, אות ד):

בענין החיוב לממן את ההוצאות להצלת חייו של חולה מסוכן מפשטות הגמ' בסנהדרין ע"ג ע"א רואים דחייב לעשות הכל להצלתו ואם לאו הוא עובר בלאו של ל"ת על דם רעך... ולמעשה ודאי נראה דבכה"ג שרואה את חברו טובע בנהר ואין מי שיציל אותו שפיר חייב לבזבז כל ממונו, אולם כשהענין ידוע ומפורסם לרבים סומכים להקל שאינו חייב ליתר יותר מהחלק שמוטל עליו. ומ"מ אין זה מתקבל על דעתי כי מהיכ"ת יפטור עצמו מלאו חמור זה מפני זה שאחרים לא חוששים ועוברים על זה, והדבר צריך עיון רב.

נניח למשל, שואל הגרש"ז אוירבך, שיובל לא מצליח לממן את עלויות הניתוח, כי שאר האנשים אינם ממלאים את חובתם, מדוע וכיצד העובדה שישנם אנשים נוספים שיכולים להציל ולא מצילים פוטרת את דורון מחובתו להציל את בנו של יובל, חובה המחייבת אותו להפסיד את כל ממונו כדי שלא לעבור עליה!

מעבר לכך, עצם האמירה לפיה החיוב חל על כל הציבור, כל אחד לפי חלקו, קשה בעיני: וכי מחלקים את הסכום בין כולם? האם התורה התכוונה בצוותה 'לא תעמוד על דם רעך', כי אם למשל עלות הניתוח היא מיליון שקלים, אז יש לחלק את הסכום בין כל היהודים, כך שכל אחד חייב לשלם כעשרים אגורות, ואם הוא לא משלם הוא עובר על האיסור? ומיהו אותו ציבור, בני אותה העיר, בני אותה הארץ, כל עם ישראל? האופציה האחרת היא להבין שהחיוב חל רק על הציבור, אולם גם אפשרות זו קשה: מיהו הציבור אותו אנו מחייבים? נחשוב למשל על חולה כבד בחו"ל. מיהו הציבור שמתחייב לעזור לו? ועד הקהילה, ועד ארבע הארצות? ובארץ – הממשלה? אליה פונה התורה? לכן היחידים פטורים, כי אנו מבינים את ציווי התורה כמתייחס לריבון?

האינטואיציה שמובילה את שבט הלוי וסיעתו ברורה: פסיקה לפיה חייב דורון להוציא את כל חסכונו לצורך מימון הניתוח נראית תמוהה ורחוקה מדרך הלב. נראה ברור כי דורון איננו חייב לא רק להוציא את כל ממונו, אלא אף לא להוציא חומש מנכסיו. פסיקתם מובנת, אך הדרך בה הם מנמקים זאת קשה כאמור.

כיצד נצדיק אפוא את הפסיקה לפיה דורון אינו חייב להוציא סכום גבוה לצורך מימון הניתוח?

נשוב לפתיחה ולמוקד דברינו, נחבוש את משקפי מצוות לא תעמוד על דם רעך כמצווה הקשורה לסיטואציה מסוימת בה האדם נתבע להציל את חברו, ונאמר: כאשר התורה מצווה אותנו לא לעמוד על דם רענו, היא קוראת לנו להיחלץ לעזרתו כאשר חיינו נמצאים בסכנה, כאשר חיה רעה תוקפת אותו, כאשר הוא טובע בנהר. מספר דברים משותפים למקרים המופיעים בברייתא: הסכנה עזה ומיידית, אין מוסד חברתי מסוים המטפל באדם, ורק אותם אנשים שמצויים במקום יכולים לעזור. באותם מצבים כל אדם חש דחף טבעי לעזור ולהיחלץ לעזרת חברו. אלו מצבי חירום, בהם כולנו נגנה אנשים שאינם נחלצים לעזרת החבר. חשבו למשל על חברכם שחוזר מטיול בחו"ל ומספר לכם שבאחד הימים הוא נח על החוף, ראה אדם טובע, והתעלם. האם הייתם רוצים להמשיך להיות חברים שלו? במצבי חירום שכאלו מצווה התורה להיחלץ לעזרת חברנו. עכשיו, דמינו את המקרה הבא: אתם יושבים בבית קפה בירושלים, משוחחים להנאתכם עם חברכם הטוב, רגועים ושלווים, ופתאום ניגש אליכם אדם ומביא לכם מכתב עם הרבה חתימות של רבנים המאשרים שבנו חולה כבד. האם נראה לכם סביר כי במצב שכזה תצווה התורה על מעשה כה דרמאטי כהוצאת כל ממוננו? ציווי עוצמתי שכזה, לאו המחייב להציל, נאמר רק במצב חרום, מצב בו אתם רואים אדם טובע בנהר, אדם שמתקיפים אותו ליסטים. במצבים מעין אלו אדם ישר ומוסרי נמשך באופן טבעי להגיש סיוע, והתורה מעגנת את אותו רגש טבעי בחיוב ובמצווה. כאשר מספרים לאדם כי ישנו אדם שזקוק בזמן הקרוב לעבור ניתוח וזקוק לעזרה למימון עלויות הניתוח, מצבו הנפשי שונה בתכלית: הוא שונה כי הוא אינו רואה את החבר שמצוי בסכנה; כי הסכנה אינה מיידית; כי המוות טבעי ולא נובע מרצח וכדומה; ובעיקר כי החבר מטופל על ידי הממסד הרפואי, אינו זנוח ובודד לנפשו וגורלו, וישנם רבים שיכולים עקרונית לסייע. כל ההבדלים הללו יוצרים סיטואציה שונה בתכלית מכל בחינה. בסיטואציה שכזו התורה לא ציוותה אותנו במצוות 'לא תעמוד על דם רעך'. דורון אינו חייב אפוא לסייע ליובל מצד מצוות 'לא תעמוד על דם רעך', מצווה עוצמתית המחייבת בדרך כלל התגייסות מלאה, אלא מצד מצוות צדקה, מצווה מינורית יותר.

אנסה להוסיף ולטעון לטובת טענתי: כידוע לפני מספר שנים גם הכנסת חוקקה את חוק 'לא תעמוד על דם רעך'. איך הייתם מגיבים אילו אותו אב עם המכתב היה אומר לכם: אתם עוברים על החוק שאוסר עליכם לעמוד על דם רעך. אני חושב שברור לכולנו שהחוק מתייחס רק לאדם שנתקל בחבר פצוע שאינו מטופל על ידי ממסד חברתי מסוים, מדוע אפוא שלא נאמר אותו דבר גם ביחס למצוות התורה, מה ההבדל?

לעיל נימקנו את טענתנו לפיה מצוות 'לא תעמוד' לא נאמרה ביחס לסיטואציה בה אדם

יושב בבית קפה ומבקשים ממנו כסף למימון עלויות ניתוח, במצב הנפשי השונה בו מצוי האדם. טענו שלא הגיוני שהתורה תצווה על אדם שנמצא בסיטואציה נפשית כה רגועה ציווי כה עוצמתי כמצוות 'לא תעמוד על דם רעך', ציווי שמחייב אדם להוציא חלק גדול מממונו. ננסה להציע נימוק נוסף: התורה אוסרת על התעלמות מגונה, על אדישות, על לב אטום לזעקת וסבל החבר. אין להשוות את הרוע שבהתעלמות אדם שרואה את חברו טובע בנהר לנורמאליות שבהתעלמות אדם שיושב בבית קפה, כך שאין להסיק מאיסור התורה על התעלמות משוועת הטובע בנהר כי איסור זה מתייחס גם למציאות כה בנאלית כישיבה בבית קפה ובקשת צדקה.

למעלה מזאת: גם שבט הלוי הרי מסכים שמשמעות הלאו במקרה של בקשת מימון לטיפולים רפואיים שונה בתכלית ממשמעותו במקרה בו ראה את חברו טובע בנהר: כאשר ראה את חברו טובע בנהר משמעות הלאו היא הטלת האחריות על הצלת החבר עליך, לבדך, ואילו בבקשת המימון משמעות הלאו היא חובה להשתתף עם הציבור. נראה כי מאחר שלא מסתבר לפרש את הלאו בצורה שאינה אחידה, וכן לא מסתבר להטיל את כל האחריות על אדם מסוים, הרי שיש להסיק שהלאו כלל לא נאמר במצבים בהם ברור שאין להטיל את האחריות על אדם מסוים.

נשוב אל מוקד מאמרנו. טענתנו היסודית הייתה שאין לראות במצוות לא תעמוד על דם רעך מצווה המציבה את ערך החיים בראש הסולם, ומכפיפה אליו את שאר הערכים. נפגשנו בפרק זה עם אחת הסיבות המרכזיות לכך: זו מצווה המחייבת את האדם לסייע לזולתו במצב חירום. מצווה שכזו מצומצמת מטבעה למצבי חרום בהם החבר מצוי בסכנה קיומית ומיידית, מופקר לגורלו, ולא מטופל על ידי אחד הממסדים החברתיים. כתוצאה מכך ביקשנו לטעון כי מצוות לא תעמוד על דם רעך כלל אינה מתייחסת למקרה בו אדם זקוק למימון ניתוח וכדומה: מצב בו האדם אינו ניצב בפני סכנה קיומית ומיידית, מטופל על ידי הממסד הרפואי, ורבים יכולים לעזור.

חלקו של סל התרופות בתקציב המדינה ומצוות לא תעמוד על דם רעך

המוקד הבא אליו נלך הוא השאלה מה צריך להיות חלקו של סל התרופות בתקציב המדינה. האם מצוות לא תעמוד על דם רעך מכוונת אותנו להשקיע משאבים גדולים בסל התרופות, במקום להקצותם למימון פעילויות ספורט וטיפוח גני נוי?

אחד המקורות המשמעותיים בדיון זה הוא תקנת חז"ל לפיה אין פודין את השבויים

ביותר מכדי דמיהם (משנה גיטין ו, ד):

אין פודין את השבויין יתר על כדי דמיהן, מפני תיקון העולם.

הגמ' מתלבטת בשאלה מהו טעם התקנה (גיטין מה.):

איבעיא להו: האי מפני תיקון העולם - משום דוחקא דצבורא הוא (כדי שלא לפגוע בציבור ולהביאו לידי עניות) או דילמא משום דלא לגרבו ולייתו טפי (כדי שלא לתת תמריץ לחוטפים שימשיכו לחטוף).

עולה מהטעם הראשון אותו מציעה הגמ', כי גם גורם כמו עוני הציבור יכול להוביל לתקנה. טעם זה קשה לכאורה: הרי מצוות 'לא תעמוד על דם רעך' מחייבת את האדם לפדות שבויים, כיצד יתכן אפוא ככי גורם כמו עוני ציבורי יפטור את האדם מחובתו לקיים מצווה זו?

שאלתנו מבוססת על ההנחה כי תקנת חז"ל נאמרה אפילו במצב בו השבוי נמצא בסכנת נפשות. הנחה זו נתונה במחלוקת בין רבותינו הראשונים:

התוספות, באחד מתירוציהם, סבורים כי חז"ל התירו לפדות את השבוי ביותר מכדי דמיו במצב בו הוא נמצא בסכנת נפשות. הם אומרים זאת כדי להסביר את מעשיו של רבי יהושע בן חנניה שפדה ילד שגילה חכמה רבה ביותר מכדי דמיו. מסבירים התוספות כי במקרה זה היה אותו ילד נמצא בסכנת נפשות, מצב בו התירו חז"ל לפדות את השבוי ביותר מכדי דמיו. בלשונם (תוספות גיטין נה.):

כל ממון שפוסקין עליו - כי איכא סכנת נפשות פודין שבויין יותר על כדי דמיהן.

הרמב"ן חולק על הגבלתם. לדעתו אסרו חז"ל לפדות את השבוי ביותר מכדי דמיו גם כאשר הוא נמצא בסכנת נפשות:

ו"א דכל היכא דאיכא חששא דמיתה פודין אותן בכל ממון שיכולין לפדותן, ולא מסתבר דכל שבי כולהו איתנהו ביה.⁹

יתכן כי שאלתנו אינה קשה לפי דעת התוספות, שמגבילים את היקף התקנה וסבורים שהיא לא נאמרה במצב בו השבוי נמצא בסכנת נפשות, אך היא עדיין קשה לפי דעת הרמב"ן: כיצד הגבילו חז"ל את חובת הפדיון, חובה שמקורה בלאו, בשל שיקולים כגון עוני? ענה החת"ס (שו"ת חת"ס חו"מ קעז.):

וקשה א"כ אמאי אמרי' פ' השולח אין פודין יתר מכדי דמיהם משום דוחקא דציבורא הא עברי על לא תעמוד ע"ד רעיך ועל לא תרדה בו בפרך לעיניך... אך מכל מקום נראה לי

⁹ הגמ' בב"ב אומרת שבכל שבי מצויית כל הסכנות, כך שתמיד יש סכנת נפשות, וא"כ כאשר הורו לנו חז"ל שאין פודין את השבויים ביותר מכדי דמיהם, הם דיברו גם על מציאות בה יש סכנת נפשות.

לישב קושיית פרי מגדים דלא אמרה הר"ן אלא ביחיד שצריך לבזבז כל ממונו ולהטיל עצמו על הציבור להתפרנס מן הצדקה ולא יעבור על ל"ת אבל ציבור הנדחק ובפרט בזמן שאומות העולם תקיפים על שונאי ישראל הוי דוחקא דציבורא בכלל פיקוח נפש... על כן חשו לדוחקא.

דוחק הציבור מוגדר כפיקוח נפש, ולכן מותר להימנע מפדיית שבוי יותר מכדי דמיו, מעשה שיוביל לעוני ציבורי.

מדוע דוחק הציבור נחשב כפיקוח נפש?

נראה כי להסברת דברי החתם סופר נוכל להיעזר בדבריו של הרב ישראלי שהלך בדרכו בשאלה דומה. הרב ישראלי עסק בשאלה האם מותר למלך להוציא את העם למלחמת רשות. הגמ' בסוטה מגדירה את מלחמת הרשות כמלחמה שמטרתה 'הרווחה', שיפור מצבו הכלכלי של העם. התקשו רבותינו: כיצד מותר למלך להוציא את העם למלחמת רשות, ולסכן בכך את חיי הלוחמים, וכי שיפור מצבו הכלכלי של העם מצדיק את החללים שיפלו במלחמה?

הסביר הרב ישראלי (עמוד הימיני סימן יז):

ומקור הדבר נ"ל שיש ללמדו ממלחמת רשות שהיא להרוחה (סוטה מ"ד:) או להרבות שמע מלכות מלך ישראל (רמב"ם פ"ה ממלכים) או לפרנסה (ברכות ג') וע"י זה הותר להעמיד עצמו בסכנה של ספק נפשות של יחידים... ולכאורה אינו מובן למה. ומה ששגור בפי הכל לומר שמלחמה היא דין מיוחד אין לו יסוד כי למה לא נלמד משם... ומה שרגילים לומר שדין מלחמה שאני משום שהוא ע"י סנהדרין - אינו, וכי סנהדרין בכחם להתיר איסורי תורה? ע"כ נראה שיסוד הדברים הוא שכל מה שנוגע לשלום הציבור או סילוק נזק ממנו, הכל נחשב כפקד"נ, כי כל מה שכרוך בשלום הציבור יש בו בעקיפין ענין עם פקוח נפש, פרנסת היחיד לדוגמא אין בה משום פקד"נ, אבל אם הציבור יהא מחוסר פרנסה אפילו אם אין זה נוגע ללחם, הרי לא ימלט שבאחד מבין הרבים יהא כזה שהוא צריך לאוכל יותר משובח, באופן שאצלו זה יכול להיות פקד"נ. וכן כל מלחמה שהיא מביאה הרוחה וע"ז ניתנת אפשרות לטפל יותר בחולים ותשושים, מה שאינו קיים בזמן שהתנאים הכלכליים הם ירודים. וכן מלחמה שהיא להרבות שמעו של המלך, יש להניח שע"ז יפחדו האויבים מלבא וירבו אלה המעונינים לבא אתו בברית, מה שג"כ מביא למצב כלכלי יותר טוב וע"ז מתרבה הבריאות בצבור.

מותר למלך לסכן חיי יחידים במלחמת רשות, לצורך מצבו הכלכלי של העם, מפני ששיפור המצב הכלכלי יציל בסופו של דבר נפשות רבות יותר מהנפשות שיאבדו במלחמה. קיים

מעין 'מאזן נפשות' המצדיק את המלחמה¹⁰.

המשותף לדברי הרב ישראלי והחתם סופר, הוא ראיית מצבו הכלכלי של העם כמשפיע על תוחלת החיים, והגדרתו בעקבות זאת כפיקוח נפש.

הרב הרשלר צועד בדרך אחרת, מרחיקת לכת יותר. לדבריו טובת הציבור בפני עצמה, לא בשל השפעתה על תוחלת החיים של היחידים מהם מורכב הציבור, מהווה ערך המצדיק הימנעות מהצלת חיים וסיכונם במלחמה (הלכה ורפואה חלק ג):

ונראה שמהדין שאין לפדות את השבויים יותר מכדי דמיהן ומטעמא דדוחקא דציבורא מוכרח יסוד גדול בדיני הצלה **דציבור יכול לקבוע הנהגות או תקנות לטובת הציבור, אע"פ שעל ידי כך אפשר שיחידים יכולים להגיע לסכנה או ימנע הצלה מן היחידים.** דעיקר דין לא תעמוד על דם רעך הוא דין ביחיד, כמו בטובע בנהר או באו עליו לסטים וכיוצא בו, שאם לא יצילוהו זה נפשו של זה אבודה וחייב היחיד לעשות הכל כדי להציל חברו. אבל רבים יכולים לקבוע שטובת הציבור קודמת. ובזה מבואר הדין דמצד דלא ליענו ציבורא תיקנו שלא לפדות ביותר מכדי דמיהם אע"פ שיש סכנת נפשות בשביה... ומבואר שמשום תיקון הציבור אין להתחשב בסכנת היחיד ומשום הכי מובן הדין שאין לפדות ביתר מדמיהן משום תקנת הציבור. וכמו שמצינו שיכולים להוציא העם במלחמה עבור ממון והרחבת המקום אע"פ שבכל מלחמה יש סיכון של האנשים המשתתפים בה. מיהו אפשר שענין מלחמה הוא דין מיוחד. מ"מ נראה שהכל בנוי על יסוד זה שכן הציבור לחייב הציבור אפילו נוגע לסכנת יחידים.

לדבריו, ערך טובת הציבור הוא ערך מספיק חשוב בפני עצמו, כך שביכולתנו להסביר באמצעותו את תקנת חז"ל לפיה אין פודין את השבויים ביותר מכדי דמיהם, וכן את ההיתר לצאת למלחמת רשות.

נשוב לדיוננו בשאלה מה צריך להיות גודל חלקו היחסי של התקציב המיועד למימון סל התרופות בתוך מסגרת התקציב הכללי. נראה כי להבנת החתם סופר והרב ישראלי, הגורם היחיד שמתיר להימנע מהקצאת מירב המשאבים האפשריים לצורך הצלת נפשות, הוא רק ההנחה שפגיעה משמעותית בכלכלה תוביל לפגיעה בחיי אזרחים רבים. האם לפי הבנה זו ניתן להצדיק תמיכה בספורט ובתיאטרון וכדומה על חשבון מימון תרופות? לא בטוח.

¹⁰ כפי שהקדמנו לא נעסוק במסגרת זו בצורה מלאה בדברים. נעיר רק כי בהמשך הרב ישראלי מקשה על עצמו מהדין לפיו אין דוחין נפש בפני נפש, דין האוסר גם הריגת יחידים לצורך הצלת רבים. מתוך הרב ישראלי כי ישנם שני הבדלים בין מלחמת רשות ובין מסירת יחיד למען הצלת רבים: במלחמה איננו מוסרים יחיד מסויים, ואיננו פוגעים בו בצורה ישירה אלא רק חושפים אותו לסכנות.

לעומת זאת, לפי המסקנה שהסיק הרב הרשלר מתקנת חז"ל לפיה אין פודין את השבויים ביותר מכדי דמיהן, ומהיתר היציאה למלחמת רשות – טובת הציבור מתירה הימנעות מהצלת נפשות יחידים – קל יותר להצדיק הקצאת משאבים לצורך תמיכה בספורט גם על חשבון מימון תרופות מצילות חיים.

נתבונן שוב על מצוות לא תעמוד על דם רעך כמצוה שנוגעת למערכת היחסים שבין אדם לחברו, וננסה להתבונן מתוך כך על שאלתנו: נראה כי כלל ישראל כלל אינו מצווה במצוות לא תעמוד על דם רעך. מצווה זו עוסקת באדם שרואה את חברו נתון בצרה ובסכנת חיים ומצווה עליו לא להשאיר אותו לבד לגורלו, אלא להיחלץ לעזרתו. היא קוראת לסולידריות בין הפרטים השונים, לאחריות ודאגה, ולא באה לכוון מערכות גדולות כמו ניהול תקציב המדינה. הממשלה צריכה אמנם לפעול למען הצלת נפשות, אך התורה לא ציוותה אותה במצוות לא תעשה לעשות זאת. לכן מותר לה לפעול בהתאם לשיקול דעתה, ולהשקיע את משאביה בהתאם לרצונה ושיקול דעתה. רצון ושיקול דעת שאמנם מקבלים השראה כללית מתורתנו הקדושה אך עדיין חופשיים.

נדגים את הטענה שוב דרך הדוגמה של היקף החוק: דמיינו את סגן שר הבריאות טוען כלפי שר האוצר: גם אם אינך מחויב לתורה, לחוק המדינה אתה כן מחויב. אם תשקיע משאבים במימון פעילויות אחרות, ולא במימון סל התרופות, אתה עובר על חוק 'לא תעמוד על דם רעך'! איך הייתם מגיבים לטענה זו? אז מה גורם לכם לחשוב שמצוות התורה כן רלבנטית לסיטואציה זו, מה ההבדל בינה לחוק המדינה?

הארכת חיי החולה הסופני ומצוות לא תעמוד על דם רעך

ובחזרה לשאלתו של הרופא המטפל ביובל החולה במחלה סופנית, אותה הצגנו בפתיחה:

יובל חולה במחלה סופנית. הוא אמור למות ממנה בחודשים הקרובים. בינתיים הוא סובל מייסורי תופת. לא יכול לזוז, לדבר. הוא יכול רק להזיז את עיניו. בעקבות מחלתו הוא אינו יכול להשתעל, דבר שגורם לו לחלות לעיתים קרובות בדלקת ריאות. במידה והוא לא יטופל על ידי אנטיביוטיקה ייחסכו ממנו חודשי הסבל. הוא לא רוצה לקחת אנטיביוטיקה.

האם מצוות 'לא תעמוד על דם רעך' מחייבת את הרופא לטפל ביובל גם במצב זה בו הוא לא מעוניין בטיפול?

נשים תחילה את משקפי 'לא תעמוד' כמצווה הקוראת להושטת עזרה לחבר הסובל וזקוק לעזרה, וננסה להשיב מתוך משקפיים אלו. נאמר כך: קשה לראות במצווה זו בסיס ומקור לכפייה על חולה סופני לקבל טיפול רפואי שיאריך את חייו מלאי הסבל. המצווה היא לעזור ולתמוך בחבר. מאחר שכך אין היא יכולה להוות מקור לחובה נורמטיבית לפעול

למען הארכת חיים בכל מצב ובכל מקרה.

נלמד כדרכנו את דברי רבותינו, ולאחר מכן נסיף ונתבונן בהם.

רבותינו מדייקים מהמקורות הבאים כי לעיתים טוב המוות מהחיים:

הגמרא בכתובות מספרת על יומו האחרון של רבי. רבי סבל מייסורים גדולים. חכמים התפללו שלא ימות, ועיכבו את מיתתו. שפחתו של רבי חשבה אחרת (כתובות קד.):

סליקא אמתיה דרבי לאיגרא (לגג) אמרה: עליוני' מבקשין את רבי והתחונני' מבקשין את רבי, יהי רצון שיכופו תחוננים את העליונים. כיון דחזאי כמה זימני דעייל לבית הכסא, וחלץ תפילין ומנח להו וקמצטער (כיון שראתה כמה פעמים שנכנס לבית הכסא, חולץ את התפילין ומניח אותם שוב לאחר יציאתו ומצטער), אמרה: יהי רצון שיכופו עליונים את התחוננים. ולא הוו שתקי רבנן מלמיבעי רחמי (מלבקש רחמים), שקלה כוזא (כד) שדייא מאיגרא [לארעא], אישתיקו מרחמי (הפסיקו לבקש רחמים בשל הרעש הפתאומי) ונח נפשיה דרבי.

מדברי הגמרא בנדרים עולה כי לעיתים טוב לבקש רחמים על החולה שימות (נדרים מ.):

כי אתא רב דימי אמר: כל המבקר את החולה - גורם לו שיחיה, וכל שאינו מבקר את החולה - גורם לו שימות. מאי גרמא?... אלא, כל שאין מבקר חולה - אין מבקש עליו רחמים לא שיחיה ולא שימות.

הסביר הר"ן (ר"ן נדרים מ.):

אין מבקש עליו רחמים לא שיחיה ולא שימות - נראה בעיני דה"ק פעמים שצריך לבקש רחמים על החולה שימות כגון שמצטער החולה בחליו הרבה ואי אפשר לו שיחיה כדאמרינן בפרק הנושא (כתובות קד) דכיון דחזאי אמתיה דרבי דעל כמה זימנין לבית הכסא ואנח תפילין וקא מצטער אמרה יהי רצון שיכופו העליונים את התחוננים כלומר דלימות רבי ומש"ה קאמר דהמבקר חולה מועילו בתפלתו אפי' לחיות מפני שהיא תפלה יותר מועלת ומי שאינו מבקרו אין צריך לומר שאינו מועילו לחיות אלא אפי' היכא דאיכא ליה הנאה במיתה אפי' אותה זוטרתו אינו מהנהו.

מגמרות אלו עולה הסכמה עם האמירה לפיה לפעמים טוב המוות מהחיים. אמירה זו הובילה את הרב משה פיינשטיין לפסוק כי מותר שלא לטפל בחולה סופני הסובל מייסורים. בלשונו

(שו"ת אגרות משה חו"מ ב, עג):

הנה בדבר אם יש אנשים חולים כאלו שאין ליתן להם איזה מיני רפואות להאריך חייהם קצת יותר, הנה מפורש בכתובות ריש דף ק"ד בעובדא דפטריתו של רבי דבעו רבנן רחמי והועילה תפלתם שלא ימות אבל לא שיתרפא וכשראתה אמתיה דרבי שקמצטער טובא אמרה יהי רצון שיכופו עליונים את התחוננים ולא הוו שתקי רבנן מלמיבעי רחמי, שקלה כוזא שדיא מאיגרא לארעא אישתיקי מרחמי ונח נפשיה דרבי, ונקט זה הגמ'

לאשמועין שאיכא לפעמים שצריך להתפלל על האדם כשמצטער ואין מועילין מיני רפואות לרפאותו, והתפלות שיתרפא לא נתקבלו, שצריך להתפלל עליו שימות, כי אמתיה דרבי היתה חכמה בדיני התורה והיו למדין ממנה רבנן לפעמים, ועיין בר"ן נדרים ריש דף מ' על הא דמפרש הגמ' הא דר' דימי... כתב דה"ק פעמים שצריך לבקש רחמים על החולה שימות... הרי דהר"ן מביא לדינא הא דהתפלה אמתיה דרבי לבסוף כשראתה צעריה דרבי טובא... ובאינשי כהאי גוונא שהרופאים מכירין שאי אפשר לו להתרפאות ולחיות, ואף לא שיחיה כמו שהוא חולה בלא יסורין אבל אפשר ליתן לו סמי רפואה להאריך ימיו כמו שהוא נמצא עתה ביסורין, אין ליתן לו מיני רפואות אלא יניחום כמו שהם, כי ליתן להם סמי רפואה שימות על ידי זה וכן לעשות איזה פעולה שיגרום לקצר אפילו לרגע אחת הוא בחשיבות שופך דמים, אלא שיהיו בשב ואל תעשה.

מטרת המצווה לטפל בחולה היא לסייע לאדם, ועל כן במצבים בהם הטיפול רק יזיק, מפני שהמוות טוב יותר, מותר וטוב להימנע ממנו. התורה מצווה עלינו לעזור לחברנו, להיטיב עימו. במקום שבו באמת טוב מותו מחייו, והוא כל כך חפץ במוות, התורה אינה מצווה עלינו לפעול בניגוד לרצונו של החולה. לכן מותר להימנע מטיפול בחולה הסופני.

נפגשנו עד לשלב זה עם העמדה העקרונית לפיה התורה אינה מצווה עלינו להאריך את חיי החולה הסופני הסובל בניגוד לרצונו ולהמשיך ולטפל במחלתו. ניפגש כעת עם עמדתו של הרב שלמה זלמן אוירבך המציג עמדה מורכבת יותר.

הרב אוירבך מסכים עקרונית עם האמירה לפיה באותם מצבים בהם טוב המוות מהחיים אין חובה לטפל בחולה בניגוד לרצונו. אולם הוא מסייג את ההיתר ומגביל אותו. נלמד את דברי הרב פרופ' אברהם שטיינברג, מחבר האנציקלופדיה ההלכתית רפואית, וכן את דברי הרב פרופ' אברהם אברהם מחבר סדרת ספרי נשמת אברהם, שכתבו את התשובות שקיבלו ממנו מספר פעמים. נפתח בדברי הרב פרופ' אברהם אברהם¹¹:

בשנת תשמ"ט שאלתי את הגרש"ז אויערבאך (שליט"א) זצ"ל בנוגע למחלה מסוימת (ALS) שגורמת לשיתוק איטי של שרירי הגוף, החל מן הידים והרגלים, ובמשך הזמן מתפשט וכולל יותר ויותר שרירים עד שהאדם נעשה משותק לחלוטין בלי שום אפשרות להזיז שום שריר, לא בפנים ולא בגוף. הוא נשאר בהכרה מלאה וצלולה, שומע ומבין כל מה שמדברים אליו ויודע את הנעשה בסביבתו, אך אינו יכול לדבר או להגיב כלל, לא בגופו ולא בשום תנועה של הפנים או אפילו של העפעפיים. התגובה היחידה שנשארה לו היא תנועות העיניים וכך הוא יכול לענות "כן" או "לא" לשאלות ששואלים אותו. יחד עם זאת ישנה רגישות-יתר בשרירים ובפרקים כך שכל נגיעה בכל מקום שבגוף גורמת

¹¹ אסיא נט' - ס'.

לכאבים עזים. במשך הזמן נחלשים גם שרירי החזה ואז, בחוסר אפשרות להשתעל, מקבל פעם אחר פעם דלקת ריאות. לבסוף, גם שרירי החזה משתתקים לגמרי ואז בחוסר אפשרות לנשום הוא נפטר בהכרה מלאה וצלולה אלא אם כן מחברים אותו למכשיר הנשמה, כי אז יכול הוא לחיות חודשים רבים. למחלה זו אין שום טיפול ידוע ברפואה ורוב החולים נפטרים תוך שנתיים עד שלוש. ושאלתי את הגאון שליט"א:

(א) בזמן שקודם לשיתוק מלא של החזה והפסקת הנשימה, כשהחולה מקבל דלקות ריאות חוזרות, האם חייבים לטפל בו כל פעם באנטיביוטיקה עם דקירות חוזרות^[1] לתוך הוריד כדי לדחות את הקץ. עלי להדגיש שבשלב זה אינו יכול לאכול ולשתות (מאכלים אותו דרך זונדה), אינו שולט על הסוגרים... ושוב במיטה ללא כל אפשרות לזוז או לבטא את מה שהוא רוצה. וכל זה בזמן שעדיין יכול להרגיש כאב ככל אדם, אך ללא אפשרות להגיב (ולמעשה בגלל רגישות יתרה של השרירים והעצמות, כל תזוזה או דקירה גורמת לכאבים קשים).

(ב) ואם נאמר שכן חייבים לטפל בו עדיין, מה יהיה כשמפסיק לנשום, האם אז חייבים להנשים אותו בהנשמה מלאכותית כדי שימשיך לחיות בצורה כזאת אולי עוד כמה חודשים, או האם "שב ואל תעשה" עדיף

והסכים אתי הגרש"ז אויערבאך שליט"א בנוגע לשאלה השניה **שמותו לא לחברו למכונת הנשמה**. ולגבי השאלה הראשונה¹² כתב לי הגאון שליט"א: **נלענ"ד דבאנטיביוטיקה (דרך הפה) שפיר צריכים ליתן לו, אולם דקירות ושאר דברים המצערים אותו צריכים לשאול אותו (כשיוע לומר הן או לאו), ואם רצונו להימנע, אפשר שצריכים לשמוע בקולו, ועכ"פ לא לחלל שבת, עכ"ל.**

חייב הרופא, לדעת הרב אוירבך, לתת לחולה אנטיביוטיקה דרך הפה, ואינו חייב לעשות זאת על ידי "זריקות ושאר דברים המצערים אותו".

דברי הרב פרופ' שטיינברג יבהירו טוב יותר את עמדת הגרש"ז (אנציקלופדיה הלכתית רפואית, ערך נוטה למות):

באופן עקרוני יש חובה להמשיך בכל הטיפולים הממלאים צרכים טבעיים של החולה, כגון אוכל, שתיה וחמצן; או **טיפולים יעילים לסיבוכים שכל חולה אחר היה מקבל אותם, כגון אנטיביוטיקה לדלקת ריאות**, או דם למצבי דימום חריף. דבר זה חייבים לעשות גם נגד רצונו של החולה. **מאידך, אין חיוב לטפל באמצעים שמיועדים למחלה היסודית**, או לסיבוכים קשים שברור שהחולה ימות מהם, ואין הטיפולים באים אלא להאריך את החיים במידת-מה, אבל אין כל סיכוי שטיפולים אלו יביאו להחלמה ולריפוי, ובוודאי אם הטיפולים הללו יגבירו את הכאב והסבל, ובוודאי אם אין החולה מסכים לכך. בהגדרות אלו כלולים החיאה, הנשמה, ניתוחים, **דיאליזה**, כימותרפיה, הקרנות

¹² האם צריך לטפל בדלקת ריאות.

וכיוצ"ב.

וביתר פירוט במכתב:

החילוק הבסיסי של הגרשז"א בין הטיפולים השונים הוא בין טיפולים הנוגעים למחלה הסופנית ממנה החולה עתיד למות ללא יכולת רפואית לעצור את התהליך, לבין טיפולים שאינם קשורים ישירות לסיבת המחלה שממנה ימות החולה, אלא שהימנעות מהם תקרב את מותו של החולה. אשר על כן, חולה שעתידי למות ממחלה ממארת שאין לה ריפוי מותר להימנע ממתן כימותרפיה או רדיותרפיה שהם טיפולים המיועדים למחלה שממנה הוא ימות, וכן חולה עם זיהום חמור ומפושט שאין סיכוי לרפאותו מותר להימנע מאנטיביוטיקה שמיועדת לזיהום חמור כזה וכיו"ב. **אבל חולה שעתידי למות ממחלה ממארת ויש לו דלקת ריאות קלה שיכולה להגיב לטיפול אנטיביוטי המיועד במצב כזה גם לחולים שאינם נוטים למות יש לתת להם אנטיביוטיקה זו**, וכן חולה שגם לפני המחלה הסופנית קיבל טיפול בדיאליזה בגלל מחלת כליות סופנית, וכעת הוא נוטה למות בגלל מחלת לב חמורה חייבים להמשיך בדיאליזה כי היא איננה קשורה ישירות למחלה שממנה הוא עתיד למות, אבל אם במהלך מחלת הלב החמורה היתה גם הידרדרות של מצב הכליות וכעת הוא זקוק לדיאליזה מותר להימנע מהדיאליזה כי כעת מדובר על מצב שהוא חלק מהמחלה הסופנית. אותו דבר נכון לגבי אינסולין – חולה סוכרתי מאז ומעולם צריך להמשיך לקבל אינסולין גם כשמתפתח בו מחלה סופנית שאיננה קשורה לסוכרת, אך חולה במחלה סופנית שמפתח סוכרת עמידה לטיפול אין צורך לתת לו אינסולין וכל כיוצא בזה.

מתיר הגרשז"א להימנע מטיפול רפואי במחלה היסודית שממנה אמור החולה למות, או בסיבוכים הנגרמים מחמת המחלה ונחשבים לחלק ממנה. לכן מותר להימנע מטיפול בדיאליזה בחולה במחלת כליות סופנית, או בחולה במחלת כליות שנגרמה מחמת מחלת לב סופנית, וכעת נחשבת לחלק ממנה. הוא אוסר להימנע מטיפולים שאינם קשורים ישירות למחלה ממנה ימות החולה. לכן הוא מחייב לטפל בדיאליזה בחולה כליות שחלה בנוסף לכך גם במחלת לב סופנית, וכן לתת אנטיביוטיקה לחולה במחלה סופנית שחלה בדלקת ריאות.

מהי סברת חילוקו של הרב אוירבך? מדוע מותר לדעתו להימנע מטיפול במחלה היסודית ממנה עתיד למות החולה הסופני, אך אסור להימנע מטיפול בדלקת הריאות?

אציע שתי אפשרויות:

1. אי טיפול במחלה שאינה אמורה להמית את האדם נחשב לדעתו כהתאבדות. הר"ן

בשבועות¹³ טען כי אדם שמרעיב עצמו למוות מוגדר כמתאבד, למרות שהוא רק נמנע מעשייה ולא עושה מעשה פעיל. לומד מכך הגרשז"א כי גם אותו אדם שמנצל את דלקת הריאות כדי למות, דבר שלא אמור לגרום למיתתו בדרך כלל, מוגדר כמתאבד. הוא מחליט להמית את עצמו על ידי הימנעות מהטיפול במחלה. הימנעות מטיפול במחלה שכזו אינה דומה להימנעות מטיפול במחלה היסודית ממנה אמור החולה למות בקרוב – מחלה זו כבר ניצחה, ומותר לאדם להיכנע ולהפסיק את המאבק שלא יוביל לדבר מלבד מספר חודשי סבל. לפי אפשרות זו מסכים הרב אורבך עם העמדה העקרונית עימה נפגשנו לעיל, העמדה לפיה מצוות לא תעמוד על דם רעך אינה מחייבת פעולה לטובת הצלת חיים שהמוות טוב עליהם. הוא מחייב לטפל בדלקת הריאות בשל איסור אחר – האיסור להתאבד.

2. הרב אורבך מחייב לטפל בדלקת הריאות, או במחלת הכליות שאינה קשורה למחלה הסופנית ממנה אמור האדם למות, בשל מצוות לא תעמוד על דם רעך. הוא הבין אחרת את ההיתר להימנע מטיפול: לא כתוצאה של אמירה כללית לפיה לאחר שהגענו למסקנה שעדיף לחולה למות, מצוות 'לא תעמוד על דם רעך' אינה מחייבת אותנו עוד לטפל בו; אלא כתוצאה של סברה אחרת, סברה לפיה אין חובה להמשיך ולנהל מלחמות אבודות כאשר המשך המלחמה רק יוביל לסבל נוסף. לכן מותר להימנע מטיפול במחלה היסודית – היא כבר ניצחה, האדם אמור למות ממנה בקרוב, והמשך המלחמה רק יוביל לסבל נוסף. סברה זו אינה יכולה להתיר את ההימנעות מטיפול בדלקת הריאות, או במחלת הכליות שאינה קשורה למחלה הסופנית – מחלות אלו לא ניצחו, והמוות הקרוב לא יגיע מחמתם. לפי אפשרות זו הגרשז"א סבור כי רק הימנעות מאכילה ושתייה מוגדרות כהתאבדות, דברים טבעיים אותם עושה כל אדם באופן תמידי, ולא הימנעות מלקיחת אנטיביוטיקה. הוא מחייב את החולה לטפל במחלה מסיבה אחרת, בשל מצוות לא תעמוד על דם רעך.

אטען לטובת ההבנה השנייה, ההבנה לפיה סיבת החיוב לטפל בדלקת הריאות היא מצוות 'לא תעמוד על דם רעך', ולא הגדרת ההימנעות מהטיפול במחלה כהתאבדות: הגרשז"א מחייב את הרופא לתת לחולה אנטיביוטיקה רק כאשר ניתן לעשות זאת דרך הפה ולא על ידי זריקות, וכפי שכתב הרב פרופ' אברהם אברהם: "אולם דקירות ושאר דברים המציעים אותו צריכים לשאול אותו"¹⁴ (כשיודע לומר הן או לאו), ואם רצונו להימנע, אפשר שצריכים לשמוע בקולו, ועכ"פ לא לחלל שבת, עכ"ל". והנה, אם אי טיפול בדלקת

¹³ ר"ן שבועות דף י' בדפי הרי"ף.

¹⁴ מדובר כאמור על חולה בניוון שרירים, מחלה הגורמת לרגישות גבוהה יותר של השרירים, דבר שמגביר את הכאב שבזריקות.

ריאות מוגדר כהתאבדות, איך יתכן שהוא מתיר להימנע ממנו בשל הסבל שבזריקות? וכי סבל זה מתיר להתאבד? אלא ודאי שגם לדעתו רק הימנעות מאכילה ושתייה, דברים טבעיים, מוגדרת כהתאבדות, ולא הימנעות מנטילת תרופות. הוא מחייב לטפל בדלקת הריאות בשל מצוות 'לא תעמוד על דם רעך', ומתיר להימנע ממנו כאשר הטיפול מלווה בכאבים עזים.

נראה כי הרב משה פיינשטיין חולק על דברי הרב אורבך, ומתיר באופן גורף להימנע מטיפול רפואי בחולה סופני הסובל מכאבים וחפץ למות; לא רק במחלה שאמורה לגרום למוות אלא גם בדלקת ריאות. מה יענה הרב משה פיינשטיין לדברי הרב שלמה זלמן אורבך?

יתכן שכך: מצוות 'לא תעמוד' מחייבת את האדם לעזור לחברו, לשפר את מצבו. ככזאת אין היא מחייבת את הרופא להאריך את חיי החולה הסופני לאחר שהגענו להכרה שהמוות טוב עבורו מחייו. מאחר שכך, אין סיבה לחייב את הרופא לטפל בדלקת הריאות: מצוות 'לא תעמוד' אינה מחייבת פעולה למען הארכת מצב שרע עבור החולה.

אנסה לטעון כעת טיעון נוסף לטובת העמדה המתירה הימנעות גורפת מטיפול רפואי בחולה סופני הסובל מייסורים ולא חפץ בקבלת טיפול רפואי, טיעון שמגיע גם הוא מתוך ראיית המצווה כמצווה שבין אדם לחבירו: אם המצווה היא לעזור לחבר, אז מסתבר שהיא תלויה ברצונו. מצווה שמטרתה הטבה עם הזולת לא תגרום לנו לכפות עליו דברים בהם הוא אינו חפץ כלל וכלל.

תאמרו: אם כך אז המצווה גם אינה מחייבת אותנו להציל אדם שמנסה להתאבד, אך כבר טען כך המנחת חינוך, וחלקו עליו רבותינו!

ניפגש תחילה עם דברי המנחת חינוך, ועם עמדת החולקים עליו, ובהמשך נטען בזכות קיומו של הבדל יסודי בין המצבים.

המנחת חינוך טען כי מצוות 'לא תעמוד על דם רעך' אינה מחייבת אותנו להושיט עזרה למתאבד (קומץ מנחה, מנחת חינוך מצוה רלז):

נראה לכאורה דאם אחד מאבד עצמו לדעת ויכול אחד להצילו אפשר דאינו מוזהר על הלאו, לא מיבעיא דעל העשה והשבותו לרבות אבידת גופו ודאי אינו מצווה כי העשה דהשבת אבידה אינה נוהגת בממון באבדה מדעת... אלא אף על הלאו הזה אינו מוזהר, דמקשה הש"ס בסנהדרין שם למה לי הלאו על טובע בנהר הא מהשבותו לו נפקא ליה לרבות אבידת גופו, הא יכול לומר דנפקא מינה במאבד עצמו לדעת דאינו מצווה על אבידת ממונו מדעת, א"כ על כן כתבה התורה הלאו הזה, אלא על כרחך דגם בלאו הזה אינו מוזהר ומצווה, כן נראה לי ברור.

טוען המנחת חינוך: ישנם שני גורמים שמחייבים אדם להציל את חברו. הגורם הראשון הוא מצוות 'לא תעמוד'; השני, 'והשבתו לו לרבות אבידת גופו', מצוות השבת אבידה. ביחס לגורם השני, מצוות השבת אבידה, פשוט למנחת חינוך כי הוא אינו מחייב את האדם להציל מתאבד, שכן אדם פטור מלהשיב 'אבידה מדעת', חפץ שבעליו אחראים ורוצים באובדנו, כגון מצב בו אדם זורק את ארנקו באמצע הרחוב. התאבדות דומה בהקשר זה לאבידה מדעת, כך שמצוות השבת אבידה אינה מחייבת הושטת עזרה למתאבד. מחדש המנחת חינוך כי גם הגורם הראשון, מצוות 'לא תעמוד', אינו מחייב הושטת עזרה למתאבד ומניעת התאבדותו. הוא לומד זאת מכך שהגמרא הקשתה: מדוע צריך את מצוות 'לא תעמוד', הלא מצוות השבת אבידה כבר מחייבת את האדם להציל את חברו! הגמרא לא תירצה: מצוות 'לא תעמוד' מחדשת חובה להציל מתאבד, דבר אותו מצוות השבת אבידה אינה מחייבת. מכך שהגמרא לא תירצה זאת, נוכל ללמוד כי גם מצוות 'לא תעמוד' אינה מחייבת הושטת עזרה למתאבד.

רבותינו חלקו על דברי המנחת חינוך. הם טענו כי לא רק שמצוות 'לא תעמוד' מחייבת את האדם להציל את המתאבד, אלא שאפילו מצוות השבת אבידה מחייבת את האדם לעשות זאת. לדבריהם דין 'אבידה מדעת', אותו דין לפיו אדם פטור מלהשיב אבידה שבעליה רוצים באובדנה, נאמר רק ביחס לאבידת ממון ולא ביחס לאבידת הגוף. נלמד למשל את דברי בעל 'טהרת אוזב':

רק בממון שלו, שבידו להפקיר ולעשות מה שליבו חפץ. אבל בנפשו של האדם שאינו שלו רק של השם יתברך, ואדרבא חייב מיתה בידי שמים במאבד עצמו לדעת, על כן לא שייך לומר שאינו חייב להצילו משום שהפקיר את גופו. שהרי אין בידו להפקיר את גופו שלו. ולכן מחויב להציל אף במאבד עצמו לדעת.

ובעזרת משקפי לא תעמוד על דם רעך כחובת סולידריות אנושית נצרף לדיון שיקול נוסף: אין צורך לבסס את ההתחשבות ברצון האדם על דין 'אבידה מדעת'. התחשבות זו מגיעה ממקום פשוט וראשוני יותר: המצווה היא לעזור לחבר, לגמול עימו חסד, להיטיב לו. ככזאת היא אינה מצווה עלינו לעזור לחבר בעל כורחו, כאשר הוא אינו חפץ בעזרתנו, כמעט כמו זקן שמעבירים אותו את הכביש בניגוד לרצונו. בכל זאת אנו חייבים להציל מתאבד. מדוע? מפני שאנו מניחים כי הוא נמצא במצוקה ובדכאון, כך שהוא אינו מודע לרצונו האמיתי. הוא שבוי בידי מחלת הדכאון, מחלה שיתכן מאוד שיש לה שורשים פסיים וחומריים ככל מחלה. הוא אומר שאינו רוצה לחיות, אבל הוא באמת רוצה לחיות ויודה לנו בעתיד לאחר שיחלים ממחלתו וישתחרר משבי מחלתו. רצונו של החולה הסופני הסובל מייסורים במוות אינו דומה לרצון המתאבד. הוא רצון אמיתי ולגיטימי שאינו נובע מדיכאון ומחלה. ככזה יש להתחשב בו ואין חובה לעזור לו בעל כורחו.

השלכה נוספת - סיכון עצמי למען הצלת הזולת

עד לשלב זה פגשנו שלוש השלכות מקלות העולות מתפיסת מצוות 'לא תעמוד על דם רעך' כמצווה שבין אדם לחברו הקשורה לסיטואציה המסוימת כעין אדם שמוקף על ידי חיה רעה, או טובע בנהר.

נטען כעת טענה גם לכיוון ההפוך: הסיטואציה הייחודית מכתובה הלכות חריגות ומיוחדות גם לחומרה.

נתבונן בקצרה בדברי רבותינו הדנים בשאלה האם מצוות 'לא תעמוד על דם רעך' מחייבת את האדם להסתכן למען הצלת זולתו, וננסה לראות באחת הדעות ביטוי לעמדה זו. ההגהות מיימוניות מחייב את האדם להסתכן כדי להציל את חברו מסכנת נפשות. לטענתו כך מורה הירושלמי¹⁵. הבית יוסף הביא את דבריו:

וכתבו הגהות מיימוניות עבר על לא תעמוד וכו' בירושלמי מסיר אפילו להכניס עצמו בספק סכנה חייב ע"כ.

על אף שאירחם מרן בביתו, לשולחנו לא הזמינם, והשמיט את דברי ההגהות מיימוניות מפסיקת ההלכה בשולחן ערוך. והסביר זאת הסמ"ע (חו"מ תכ"ו, ס"ק ב'):

גם זה השמיטו המחבר ומור"ם ז"ל, ובזה י"ל כיון שהפוסקים הרי"ף והרמב"ם והרא"ש והטור לא הביאו בפסקיהן, משו"ה השמיטוהו גם כן.

לדבריו הב"י פסק שלא כדברי ההגהות מיימוניות בשל הבנתו כי הפוסקים, שלא כתבו כדבריהם, חולקים וסוברים כי האדם אינו חייב להסתכן. וכך כתב גם המנחת חינוך, שהוסיף והקשה על סברת ההגהות מיימוניות:

ולדידי גוף דין הגמ' צ"ע כיון דהוא רק לאו ואינו עושה מעשה כלל בהעברת הלאו למה יתחייב להכניס עצמו בספק סכנה, והלא וחי בהם כתיב ופיקוח נפש דוחה הכל אפי' ס' פ"נ... אך באמת דין זה מביא בשם ירושלמי צריכין אנו לקבל באימה ומכל מקום למעשה צריך עיון דין זה ונ"ל דע"כ השמיטוהו הראשונים דלא ס"ל כן

מקשה המנחת חינוך על פסיקת ההגהות מיימוניות: הרי הלכת "וחי בהם", הלכה לפיה על האדם לעבור על המצוות כדי לשמור על חייו, נאמרה ביחס לכל המצוות חוץ משלושת העבירות. הגמ' ביומא אומרת בפירוש כי אפילו ספק פיקוח נפש, אפילו סכנה שאינה ודאית, דוחה את כל המצוות. כיצד אפוא חייב האדם לדבריהם לסכן את חייו כדי לקיים

¹⁵ לא נעסק במסגרת זו בראיה האפשרית מן הירושלמי וברחייתה. לדיון בכך ראה: ציץ אליעזר ט', מ"ה.

את מצוות לא תעמוד על דם רעך?

ומסקנתו של המנחת חינוך דומה לזו של הסמ"ע, וסברתם היא שהלכת 'וחי בהם' קובעת שאין חובה להסתכן לצורך קיום מצוות ומצוות לא תעמוד על דם רעך אינה שונה משאר המצוות.

בדרכו של המנחת חינוך צעדו פוסקים רבים, בניהם הרב שניאור זלמן מלאדי, בספרו שו"ע הרב (שו"ע הרב אור"ח שכת):

הרואה ספינה שיש בה ישראל המטורפת בים וכן נהר שוטף וכן יחיד הנרדף מפני נכרי מצוה על כל אדם לחלל עליהם שבת כדי להצילם ואפילו הוא ספק אם יציל **ומכל מקום אם יש סכנה אין לו לסכן עצמו כדי להציל את חברו מאחר שהוא חוץ מן הסכנה** ואף שרואה במיתת חברו **ואף על פי שהוא ספק וחבירו ודאי מכל מקום הרי נאמר וחי בהם ולא שיבא לידי ספק מיתה על ידי שיקיים מה שנאמר לא תעמוד על דם רעך.**

נחלקו אפוא רבותינו בשאלת החובה להסתכן להצלת נפשות, ונתבונן בסברות השונות. עמדת הפוסקים כי האדם אינו חייב לסכן עצמו נראית ברורה. היא נשענת על שתי הנחות:

1. הלכת 'וחי בהם' קובעת שאדם אינו חייב לסכן חייו כדי לקיים מצוות מלבד שלוש העבירות החמורות.

2. הלכת 'וחי בהם' נאמרה גם ביחס למצוות 'לא תעמוד על דם רעך'.

שתי הנחות אלו מובילות למסקנתם – אדם אינו חייב לסכן את חייו כדי להציל את זולתו.

מהי סברת המחייבים? על אילו משתי ההנחות הן חולקים?

הב"י הסביר את טעמם באופן הבא (ב"י חו"מ תכו):

בירושלמי מסיק אפילו להכניס עצמו בספק סכנה חייב ע"כ ונראה שהטעם מפני שהלה ודאי והוא ספק.

הלה, האדם שזקוק לעזרה, בסכנה ודאית, ואילו המציל מכניס את עצמו רק לספק סכנה, לסכנה פחותה.

החולקים יענו על סברה זו: מה בכך שהסכנה בה החבר נתון גדולה יותר, כיצד אתה עונה בכך על קושייתנו היסודית; אין חובה להסתכן למען קיום מצוות!

לכן, ננסה להסביר את סברת ההגהות מיימוניות באופן אחר. ייתכן והם היו משיבים כך: ההנחה הראשונה ודאי נכונה ואיננו חולקים עליה. אולם, ההנחה השנייה, הרואה את מצוות לא תעמוד על דם רעך כמצווה רגילה, אינה נכונה. בדרך כלל אין חובה להסתכן, אך כאן התורה בפירוש התכוונה לצוות אותנו לסכן את חייו לצורך הצלת זולתנו. זהו החידוש

שבמצווה. באילו מצבים עוסקת התורה? נשוב אל הברייתא: כגון שראה את חברו טובע בנהר או שחיה רעה באה אליו או ליסטין. בדרך כלל במצבים מעין אלו גם חיי המציל יהיו נתונים בסכנה! וכי במי עוסקת התורה, בסופרמן שמובטח לו שהליסטין לא יפגעו בו? אם אותו גורם מסכן את חיי החבר מדוע שלא יסכן את חיי המציל? אם כך, כאשר התורה ציוותה אותנו להציל את חיי חברנו הנתון בסכנה, היא בפירוש הוציאה בכך את מצוות 'לא תעמוד על דם רעך' מהכלל וקבעה שמצווה זו היא מצווה מיוחדת המחייבת את האדם לסכן את חייו כדי לקיימה!

סיכום

כאן מצטרפת דעת ההגהות מיימוניות המחייב את האדם לסכן את עצמו כדי להציל את חברו לטענתנו היסודית בנוגע להבנת מצוות לא תעמוד על דם רעך.

הצגנו את התפיסה כי מצוות 'לא תעמוד על דם רעך' היא מצווה שבין אדם לחברו, וכחלק ממערכת המצוות האלה היא קשורה לסיטואציה המאוד מסוימת של אדם שמתקף על ידי חיה רעה, או טובע בנהר.

טענו כי מצווה זו, הקוראת לסולידריות בין אדם פרטי לחברו בשעת חירום, אינה נוגעת לסיטואציות רחבות יותר, כקביעת תקציב המדינה או כהשתתפות במימון טיפול רפואי לאדם שנמצא בבית חולים ויש רבים שיכולים לעזור לו. כמו כן, למדנו מן התפיסה הזו גם את הפטור מהושטת טיפול רפואי לחולה סופני הסובל מייסורים וחפץ במוות. המצווה היא לעזור לחבר, וככזאת אין היא מצווה עלינו להאריך את חייו כאשר אין הוא חפץ בעזרתנו, וכן כאשר הוא חפץ במוות וטוב מותו מחייו.

דעת ההגהות מיימוניות בסוגיית הסיכון העצמי למען הצלת הזולת מוסיפה אף היא נדבך חשוב בהבנת המצווה ככזו. דעה זו משתלבת בצורה כה פשוטה עם דברי הברייתא המזכירה דווקא סיטואציות של טביעה בנהר או איום על ידי ליסטים, שהן דוגמאות מובהקות של סיטואציה שיש בה סיכון עצמי למציל, והיא מדגימה שוב את טענתנו היסודית: זוהי מצווה מיוחדת, מצווה שנאמרה בשעת חירום, בסיטואציה חריגה בה חבר מותקף וביכולתך לעזור לו. במקרה שכזה, אך רק במקרה שכזה, חורגת התורה מהכללים הרגילים ומצווה עלינו לעזור לחברנו. אין זו מצווה הפונה לאדם שיושב בבית קפה וניגש אליו אדם אחר עם מכתב ומבקש עזרה במימון עלויות הניתוח לבנו. וכן אין זו מצווה הפונה לחברי הממשלה הדנים בתקציב הממשלה. זו אפילו אינה מצווה הפונה לרופא ומכריחה אותו לטפל בחולה סופני שסובל מייסורים וחפץ למוות. מצוות לא תעמוד על דם רעך היא מצווה הפונה לאדם שרואה את חברו טובע בנהר, חיה רעה באה אליו, ליסטין מתקיפים אותו, וקוראת לו: אל

מצוות 'לא תעמוד על דם רעך' כמצוה שבין אדם לחברו ♦ 129

תעמוד מנגד, תעזור לחברך שכה חפץ בעזרה. יתכן שאף תסכן את חייך. זוהי אינה סיטואציה רגילה, ועל כן הכללים הרגילים אינם תקפים ביחס אליה.